

СПОРТ СОҲАСИГА ДОИР ПУБЛИЦИСТИК МАТНЛАРДА СПОРТ ТЕРМИНЛАРИНИНГ БЕРИЛИШИ

*Гаффоров Нодир Насриевич,
ф.ф.н., доцент, Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия
ва спорт университети*

Аннотация. Жамият ҳаётида инсонларнинг жисмонан ва ақлан соғлом бўлишида, спортнинг ҳам ўзига хос ўрни ва аҳамияти бор. Спортга оид билимларини ривожлантириши ва бу соҳага оид терминларни тизимлаштирган ҳолда ўрганиши, уни лугатларда бериши, терминларнинг бадиий публистик услубда ҳамда оммавий ахборот воситаларининг барча соҳаларида қўллаши таҳлилга тортилган. Миллий кураш, ўзбек футболу ҳақида дискурс ва матнлар ўрганиб чиқилди ва қиёсий таҳлилланди.

Калит сўзлар: тилишунослик, дискурс, матн, публистик услуб, кураш, миллий кураш, спорт, футбол, термин, лугат.

ПРЕДОСТАВЛЕНИЕ СПОРТИВНЫХ ТЕРМИНОВ В ПУБЛИЦИСТСКОМ ТЕКСТАХ В СФЕРЕ СПОРТЕ

*Гаффоров Нодир Насриевич,
доцент, Государственный университет физической
культуры и спорт Узбекистана*

Аннотация. Спорт также занимает особое место и значение в жизни общества для поддержания физического и психического здоровья людей. Анализируется развитие знаний о спорте и систематическое изучение терминов в этой области, их представление в словарях, использование терминов в художественно-публицистическом стиле и во всех областях СМИ. Были изучены и сопоставлены дискурсы и тексты о национальной борьбе и узбекском футболе.

Ключевые слова: языкознание, дискурс, текст, публицистический стиль, борьба, национальная борьба, спорт, футбол, термин, словарь.

PROVISION OF SPORTS TERMS IN PUBLICIST TEXTS IN THE FIELD OF SPORTS

*Gaffarov Nodir Nasrievich,
docent, Uzbek state university of physical education and sport*

Abstract. Sport also occupies a special place and importance in the life of society for maintaining the physical and mental health of people. The development of knowledge about sports and the systematic study of terms in

this area, their presentation in dictionaries, the use of terms in an artistic and journalistic style and in all areas of the media are analyzed. Discourses and texts about national wrestling and Uzbek football were studied and compared.

Keywords: . linguistics, discourse, text, journalistic style, wrestling, national wrestling, sport, football, term, dictionary.

Жаҳон тилшунослигида терминларни тартибга солиш масаласи ҳар доим ҳам долзарб бўлиб келган ва бугун ҳам бу масала ўз аҳамиятини йўқотгани йўқ. Айниқса сўнги йилларда когнитив терминология янги тадқиқот йўналиши сифатида шаклланиб улгурди. У когнитив тилшунослик усуллари маълум бир билим соҳаси терминологияси ортида турган когнитив тузилмаларни таҳлил қилишни амалга оширади. Социопрагматик жиҳатдан терминологияни ўрганиш, профессионал тажриба профессионал тафаккурга қандай та-сир қилишини, бир касб вакиллари (спортчилар, спорт журналистлари ҳамда мухлислар) атрофдаги воқеликни қандай таснифлаши, шунингдек улар учун қандай тушунчалар асосий эканлигини аниқлаш ҳамда уни англаш ва қўллашнинг ижтимоий хусусиятларини аниқлаш имконини беради. Спорт терминологиясини ўрганишда ҳар хил ёндашувлардан - тўғри терминологиядан фойдаланиш спортнинг, спорт майдонини тавсифловчи махсус билимлар тузилмаларининг хусусиятларини энг тўлиқ кўрсатиш имконини беради.

Илм-фаннинг ривожланиш мантиғини тушуниш, терминологияда янги босқичнинг ривожланиш қонуниятини асослаш ва унинг хусусиятларини беришда Е.Кубряк томонидан таклиф қилинган лингвистик билимларнинг ривожланишини таҳлил қилиш схемаси га мурожаат қилиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Ушбу схема бўйича, терминологиянинг ҳар бир даври учун шарт-шароит, предмет-когнитив ва процессуал қисмларни аниқлаш керак, шунинг учун терминологиянинг ҳар бир йўналишини таҳлил қилишнинг умумий «матрицаси» қуйидаги шаклга эга:

- 1) ўрнатиш: интеграция, интеграция тури, моментум;
- 2) мазмуни: тадқиқот объекти, тадқиқот предмети;
- 3) методология: тушунтириш.

Таркибий қисмни тавсифлашда шуни таъкидлаш керакки, тадқиқот объекти - бу атама (ва бу атама тайёр, аллақачон яратилган белги сифатида тушунилади) ва мавзу терминологиядаги терминларни уларни бажарилишига қараб тартиблаш тизимидир. Атамага қўйиладиган талабларни бажармаслик (аниқлик, синонимларнинг етишмаслиги, ҳиссий та-сирчанлик, муайн та-риф ва изчилликнинг йўқлиги). Тилшунослик билан боғлиқлик ўлчовларга мувофиқ лингвоцентриқ

термин фанининг даври, интеграцион характерга эга бўлиши мумкин. Терминологияда ма-но тушунчаси икки одатда ўринда таҳлил қилинади биринчиси «луғатдаги атама» ни ўрганишга, иккинчиси - «матндаги термин» ни ўрганиш. Лингвоцентрик терминологияни ўрганишнинг ҳар икки йўналиши бўйича ҳам тадқиқот предмети - лингвистик белги сифатида атаманинг ўзига хослиги. Бу даврнинг муҳим жиҳати шундаки, атамани ўрганишга динамик ёндашувнинг шаклланишидир. Терминологиянинг ривожланишидаги бу даврнинг муҳим натижаси бу атамани фақат терминологик тизим доирасида ўрганишнинг атаманинг лингвистик-тафаккур фаолиятидаги ўрни ва функциясини аниқлаш зарурлигини билишдир. «Терминология мураккаб жараён бўлиб, унинг давомида табиий тилнинг сўзи концептуал қайта ишлаш босқичидан ўтади»

Когнитив терминология, бир томондан, анъаналарни давом эттирса, иккинчи томондан, илмий билимнинг замонавий босқичига хос хусусиятларга эга бўлади. Шунинг учун когнитив йўналишнинг хусусиятларини терминологиянинг олдинги босқичлари билан солиштирганда кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Оммавий ахборот воситаларида барча соҳага доир терминлар қўлланилади, айниқса, янги кириб келган терминлар. Шу маънода спорт терминларнинг бугунги истеъмолдаги ҳолатини билиш учун “Янги Ўзбекистон” газетасидан кураш спорт тури ҳақидаги дискурсни таҳлил қилиш учун танлаб олдик. Одамлар-у одамлар, тоғда битган бодомлар, эшитмадим деманглар! Бугун ҳа-а-амма Зулфиқор полвонниқига суннат тўйига, ҳе-е-е-ей! Чу, жонивор! Эгар қошига тўн солиб олмиш жарчи гузарма-гузар от ўйнатди. Хўжасоат қишлоғи аҳлини тўйга чорлади... Зўрдан зўр чикди. Олиш катталашди. Гал мактаб ёши болаларга етди. Ундан ўсмирларга етди. Бир полвон йиқилса, ўФрига ошнаси ё оғайниси даврага чикди. Қони тортди... Ор-номус учун кураш болалиқдан бошланади!”. Халқимизнинг суюкли ёзувчиси Тоғай Мурод “Юлдузлар мангу ёнади” қиссасида кураш, полвонлик қисматини шундай тасвирлаган. Бу тасвир бизни Бойчибор от бўлиб бепоён тоғ-у далалардан ғолиб олиб ўтади, кўрганимиз бойчечак очилган қирларда кураш тушаётган болалар, қумдан гилам ёйиб олишаётган бўз йигитлар, эл ори учун бел боғлаган полвонлар бўлади. Минг йилларки шундай, кураш — қудратимиз, боримиз, эркимиз тимсолига айланган. Бугун курашимиз замонавий спорт тури бўлди. Осиё ўйинларидан мустаҳкам жой олди. Дунё полвонлари “ўртага”, “таъзим”, “кураш”, “ҳалол”, “ёнбош”, “чала”, “дакки”, “танбех”, “ғирром”, “бекор”, “тенг”, “тўхта”, “вақт” деган ўзбек сўзларидан улги олиб курашмоқда. 2020 йил 4 ноябрь. Бу сана миллий курашимиз тарихида ёрқин саҳифа очган кун бўлиб қолди. Шу

куни Президентимиз “Кураш миллий спорт турини ривожлантириш ва унинг халқаро нуфузини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорни имзолади. Бу, албатта, узоқ қутилган тарихий воқелик бўлди. Ўзбек спортини дунёга танитиш борасида янги давр бошланди. Мустақиллик йилларида биз курашни замонавий спорт тури сифатида дунёга танитдик. Асл, ўзгармас қоидаларини ишлаб чиқиб, қудратини, фалсафасини намойиш этдик. Бу миллатимизнинг улкан ғалабаси бўлди. Шу-шу дунё спорт олами бу спортни ўзбеклар, Ўзбекистон номи билан боғлайди. Бугун деярли барча қитъа полвонлари байроғимиздаги ранглар акс этган яқтакларда гиламга тушади.

Кейинги йилларда мураббийлар тайёрлаш, моддий-техник базани янгилаш, миллий спортимизни халқаро миқёсда кенг тарғиб қилиш бўйича оқсоқликлар кузатилаётгандек. Шунингдек, бирон спорт турининг Олимпия ўйинлари дастурига кириши учун қатъий мезонлар, талаблар бўлади. Улардан бири спортдаги гендер тенглик масаласи. Яъни Олимпия ўйинларига даъвогар спорт тури билан эркак-лар қатори хотин-қизлар ҳам тенг шуғулланиши керак. Олимпия хартиясида спорт турларида гендер тенглик масаласига алоҳида эътибор қаратилади. Халқаро нуфузга даъвогар спорт тури, аввало, оммавий бўлиши, камида 75 мамлакат шу спортни тан олиши керак. Бунда хотин-қизлар ҳам тенг ҳуқуқли шуғулланиши асосий мезондир. Курашга хотин-қизларни жалб этиш масаласига келсак, муаммолар бўлгани рост. Бу, айниқса, шарқона менталитет ҳукмрон халқларда жуда оғир кечади. Ота-оналар қизларини спортга бергиси келмайди, ийманади, андиша қилади, турли гап-сўзлардан қочади. Курашда биз ана шу жиҳатларни ҳам эътиборга олганмиз, қоидаларни мослаштирганмиз. Биринчидан, оғритиш, бўғиш ёки ерда ётиб курашиш каби усуллар тақиқланган. Ерга тизза тегдими кураш тўхтатилади. Иккинчидан, яқтакларимиз ҳам менталитетимизга хос. Спорт кийимимиз ёпик, тананинг деярли бирон жойи очик намоён бўлмайди. Демак, кураш аёллар учун жуда мос спорт тури ҳисобланади. Бу, ўз навбатида, қариялар, болалар учун ҳам қулай ва хавфсиз. Яна бир гап. Биз миллий курашимиз асосларини, қоидаларини ишлаб чиқишда қизларни, албатта, аёл мураббий шуғуллантиради, деган талабни киритганмиз. Бу ҳам ота-оналар қизларининг кураш билан шуғулланишига қаршилик қилмаслигига йўл очади. Спорт терминологияси тизими соҳанинг ажралмас қисмидир. Спортчилар, мураббийлар, мухлислар, ҳакамлар ва спорт шарҳловчиларининг тили ҳисобланади. Албатта, бу рўйхатга оммавий ахборот воситаларини ҳам киритиш керак бу енг юқори даражадаги спорт мусобақаларини тавсифлайди. Спорт терминологияси тизимидаги кўплаб атамалар гуруҳи тўғридан-тўғри аниқ ишлатиладиган юқори ихтисослашган

атамалар спорт ва таржимон ёки спортни танлаш билан белгиланади. Ушбу атамалар гуруҳи энг катта информацион манба, чунки у фақат аниқ тушунчаларни ифодалайди. Бугунги кунда ислом мамлакатларида ҳам кураш билан шуғулланаётган хотин-қизлар кўпчиликини ташкил этади. Ҳатто чемпионлар бор. Яқинда Афғонистонда мусобақа ўтказдик. Ўшанда икки афғон қизи иштирок этиб, чемпион бўлди. Бу мусобақа халқ олдида, телевидение нигоҳида кечди. Шу пайтгача Афғонистонда қиз бола курашга тушганини биз кўрмаганмиз. Бу ҳам миллий спортимиз ютуғи. Яна бир мисол. Англия спорт тарихини ўргансангиз, Олимпия ўйинлари дастурига кирган баъзи спорт турларини ҳам ўз мамлакати ҳудудида қабул қилмаганини кўрасиз. Лекин кураш уларга энг маъқул спорт тури бўлди. Бугун Англияда ёшлар ҳам, хотин-қизлар ҳам, кексалар ҳам бемалол бизнинг кураш билан шуғулланиши мумкин.

В. А. Маслова таъкидлаганидек, лингвистик шахснинг параметрлари энди ишлаб чиқиладиган бошланди. Бу мавҳум синтактик моделларни тўлдирадиган бир ёки бошқа фойдаланиш частотасига эга бўлган сўзларнинг маълум бир захираси билан тавсифланади. Агар моделлар маълум бир тил гуруҳининг вакили учун етарлича одатий бўлса, унда лексика ва нутқ услуби унинг маълум бир жамиятга мансублигини, маълумот даражасини, характер турини, жинси ва ёшини ва бошқаларни кўрсатиши мумкин. Фаолияти ўнлаб ижтимоий ролларни бажариш билан боғлиқ бўлган бундай шахснинг тил репертуари жамиятда қабул қилинган нутқ одобини ҳисобга олган ҳолда ўзлаштирилиши лозим. Шу маънода спортчилар ёки соҳа мутахассислари нутқида муҳим терминлар фаол қўлланилади. Кураш замонавий спорт тури сифатида халқаро миқёсда тан олингандан кейин 1998 йили Тошкентда Халқаро кураш ассоциацияси таъсис қилинган эди. Ўшандан буён “GAISF — Global Association of International Sports Federations” ташкилотига аъзо бўлиш ҳаракатидамиз. Ҳатто бу ташкилот раҳбарини Ўзбекистонга таклиф қилдик. У келди. 2001 йили Швейцариянинг Цюрих шаҳрида аъзолик учун ҳужжат ҳам топширган эдик. Бир қадам қолган эди. Баъзи сабабларга кўра ўтолмадик.

Лекин бизнинг спортимиз ташкилотнинг барча талабларига жавоб беради ва шунга ҳақли. Ҳозир Ўзбекистонда спортга бўлган муносабат тубдан ўзгарган, муҳит янгиланган, очиклик руҳида ҳаракат қиляпмиз. Шу маънода, биз мақсадимизга тез орада, албатта, эришамиз.

-Миллий курашимизни оммалаштириш, дунёга танитиш мақсадида бир қатор мамлакатларда халқаро мусобақалар, турнирлар ўтказиб келинаётган эди. Орада шу тадбирлар бирдан тўхтаб қолди. Бунинг сабаби нимада?

-Тўғри, Англияда, Грецияда, Эронда, Бразилияда, Туркияда,

Францияда ўтказилаётган халқаро турнирлар ва мусобақалар тўхтаб қолди. Бунга асосий сабаб — моддий таъминот. Сир эмас, хоҳ юртимизда, хоҳ чет элда бўлсин, ҳар бир турнир жуда катта ташкилий иш ва маблағ талаб қилади. Оддий мисол, битта фарзандимизга тўй қилиш учун қанча тайёргарлик кўрамиз. Ўзбек курашининг бошқа бир мамлакатда тўйини ўтказиш ташвишини айтмасак ҳам бўлади. Бунинг учун масъул ташкилот раҳбарияти бир ёқадан бош чиқариб, ҳар бир мусобақа учун қанчалик ҳаракат қилиши керак. Ҳомийлар жалб қилиш, чет эллик раҳбарлар билан дипломатик муносабатларга киришиш осон кечадиган жараён эмас. Шунчаки ўтмаслиги керак бунақа турнирлар. Миллат ва ватан шаъни турибди унинг негизда, ахир. Президентимиз қарорида бу каби мусобақаларни қайта тиклаб, янада оммавийроқ ўтказиш кўзда тутилган. Худо хоҳласа, чет мамлакатларда, хусусан, Нью-Йорк, Париж, Рим, Токио каби дунё халқлари нигоҳидаги йирик пойтахт шаҳарларда Президент соврини учун халқаро турнирлар ўтказамиз. Бунинг учун таъминот ҳам бўлади. Шу тариқа курашни жаҳон дурдонасига айлантирамиз.